

Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme*

Sabri ÇAKIR**

ÖZET

Türk dili ve kültüründe “göç” sözcüğü çok değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Halk arasında en basit ve yaygın kullanımı, bir barınma yerinden/mekânından başka bir yere gitmek, taşınmaktır. Geleneksel kültürümüzde insan ve toplum yaşamı ve üretim biçimiyle ilgili çok farklı boyutlarda “göç ve konmak” eylemlerinden türetilmiş yeni sözcük ve kavramların yaygınlaştığını görmekteyiz. Bu kullanım alanlarından biri de yaşam biçimleri, ekonomileri hayvancılığa dayanan göçer, yarı göçer yaylacı topluluklarda görülür. Öte yandan, köyden kente göçenlerin barınma sorunlarının çözümünde kullandıkları ve “konmak/yerleşmek” eyleminden türetilen kondu, gecekondu, konuk, konak vb. çok sayıda kavram dilimizde ve toplumsal yaşamımızda yer almıştır.

Göç sözcüğünün, bu kullanımlarının dışında birey ve toplum yaşamını çok yakından ilgilendiren ve ekonomik, politik, ekolojik, sosyo/kültürel nedenlerden kaynaklanan çok sayıda kavramsal anlamı, olgusal düzeyi ve etkileri vardır. Bundan dolayı göç olayı ve olgusu çeşitli bilim dallarınca farklı biçimlerde tanımlanıp açıklanmaktadır. Hangi boyutta ve hangi bilimsel yaklaşımla tanımlanırsa tanımlansın, göç, iki mekân arasındaki yer değiştirme, sosyal hareketlilik ve toplumsal değişme sürecidir.

Sunumumuzda göç olgusunun/sürecinin kavramsal ve kuramsal yönü, tarihsel ve toplumsal boyutu, neden ve sonuç ilişkisi toplumsal değişme kuramı açısından yorumlanıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Göç, kuram, kentleşme, gecekondu, yoksulluk

Immigration and Social Change in Traditional Turkish Culture

ABSTRACT

The term “immigration” may come to various meanings in Turkish language and culture. The simplest and most widespread colloquial definition of the term is to depart from a habitat or population of origin and to introduce into new one. We observe the increasing prevalence of newly-coined phrases and concepts, which were lexicalized from the verbs “to immigrate and squat”, in our traditional culture in various dimensions as to the manner people and society live and engage in production activities. Nomadic or half-nomadic transhumant communities which base their life styles and economies on animal breeding frequently engage in one of these practices. On the other hand, numerous concepts like squatting, squatter house, settler, settlement, etc. lexicalized from the verbs “squat/settle” and employed by the people

* 28-29-30 Mayıs 2010'da Balıkesir Üniversitesi'nde yapılan “Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu”nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr. SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

immigrating from rural areas to urban areas in order to resolve and express their housing problems are quite widespread in our language and community life.

Besides aforementioned usages, the word “immigration” assumes numerous conceptual meanings, factual dimensions and impacts which stem from economical, political, ecological as well as socio/cultural grounds and are of particular concern to individual and society life. Hence, the event and concept of immigration are defined and portrayed distinctly by various branches of science. Immigration is a process of relocation between two locations, social mobility and transformation no matter in which dimension or by which scientific approach it is defined or characterized.

The conceptual and theoretical nature, historical and social dimension as well as the causation of the phenomenon/process of immigration shall be reinterpreted and evaluated with a view to theory of social change in our study.

Keywords: *Immigration, theory, urbanization, squatter house, poverty.*

Resim 1: Şavaklı çobanlar ve sürüleri/ Munzur yaylalarına göç
[Foto: Sabri Çakır/1980]

Göç Olgusunun Kavramsal Boyutu

Türk dili ve kültüründe “göç” sözcüğü, evi barkı ile birlikte yer değiştirme işi/eylemi olarak tanımlanmaktadır. Burada ev/konut/mesken, bir barınma yeri anlamına gelmekte ve temelinde “konmak” eylemi bulunmaktadır. Evi barkı ile yer değiştirmek ise çoluk çocuk, tüm aile bireyleriyle bir yerden başka bir yere gitmek anlamalarında kullanılmaktadır. Geleneksel kültürümüzde “göçmek-konmak” eylemlerinden o denli sözcük ve kavram üretilmiştir ki bunları toplumsal yaşamımızın her aşamasında görmek, onlardan etkilenmemek olası değildir. Örneğin “göçmek” eyleminden göç, göçebe, göçer, göçebelik, göçelge, göçeri, göçmen; “konmak” eyleminden ise kon, konut, kondu, gecekonda, konaklamak, konuk, konak, konukluk, konu, komşu, konuksever, konum vb. çok sayıda sözcük ve kavram halk kültüründe yer almaktadır.

Bunların dışında sosyolojik, antropolojik ve psikolojik boyutlarıyla da insan ve toplum yaşamında oldukça geniş anlamı ve etkileri olan göç, toplumsal bir olgu olarak değişik biçimlerde tanımlanmaktadır. Bize göre göç; algıdaki değişim ile başlayan, mekânda yer değiştirme ile devam eden ve varılan yere uyumla tamamlanan bir süreçler bütünüdür¹. Göçün bu anlamdaki “aktörü”, değişime bağlı olarak davranan, süreçleri başından sonuna dek yaşayan, sonuçlarını tüm olumsuzluğu ile birlikte yıllarca göğüsleyen “insan”dır.² Göç, çeşitli etkenlerin insan zihninde meydana getirdiği istemli/kasıtlı ya da istemsiz güdülenmelerin, mekânda yer değiştirme amacıyla eyleme dönüşümü ile başlar. Mekânda yer değiştirme konma, konaklama, yerleşme, uyum ve bütünleşme aşamalarıyla devam eder. Göç edilen, yerleşilen yerde uyum gerçekleşmediği süre göç eylemini tamamlanmış kabul etmek eksik olur; çünkü vardığı yere uyum sağlayamamış birey, aile ya da grup potansiyel bir göçmendir. İlk fırsatta yeniden yer değiştirme eğiliminde olacaktır. Dolayısıyla dikkatlerin, özellikle sürecin başlangıcına, mekânda eyleme dönüşmeden önceki davranış sürecine odaklanması gerekir. Bu süreç yaşanmadığı takdirde, göç eylemi zaten gerçekleşmeyecektir. O nedenle tüm göç eylemlerinin ve süreçlerinin temelinde bireyin ya da ailenin davranışı yer almaktadır.

Sosyolojik açıdan baktığımızda insan ve grubun çeşitli faktörler nedeniyle zaman ve mekânda yer değiştirmesi ile eyleme dönüşen, eylemin bitmesinden sonra da etkileri devam eden bir süreçler bütünü olarak tanımlanabilir. Göçün itici nedenleri olarak da tanımlanan bu faktörlerin en önemlileri doğal ve toplumsal çevredir. Bu çevreler, birey ya da grubun beklentilerini, özellikle de ekonomik-kültürel gereksinmelerini karşılayamadığı sürece reddedilir ve böylece göç süreci başlamış olur. Bu bağlamda göç, her şeyden önce, bireylerin ya da grupların bir yerden başka bir yere gitmeleri/taşınmaları olarak tanımlanabilir. Bu yer değiştirme aynı mahalle içinde, kasabada-kentte ve aynı bölgede yakın mesafeli olabileceği gibi kentler, bölgeler arasında iç göç biçiminde; ülkeler, kıtalar arasında uzun mesafeli dış göç biçiminde de olabilir.

Antropolojik yönüyle göç, sosyolojinin ele aldığı mekânsal yer değiştirme, demografik yapısal/kurumsal değişim boyutlarının ötesinde kültürel bir olgu ve süreçler bütünü olarak yorumlanmaktadır. 20.yüzyıl antropologlarının “difüzyonizm”(yayıma) kuramına göre, “çeşitli toplumlardaki keşifler icatlar ve kültürel gelişmeler birbirinden bağımsız veya birbirine paralel değildi. Keşifler, icatlar ve kültürel gelişmeler, belli bir yörede, tarihin belli bir döneminde ve belli bir toplumda bir kez yer alıyor, oradan komşu toplumlara ve dünyaya yayılıyordu. Tıpkı, suya atılan bir taşın neden olduğu halkaların genişleyerek dağılıp yayılması gibi.”³ Böylece yeni keşifler, buluşlar, kültürel ve toplumsal gelişmeler, bir toplumdan ötekine, dünyanın bir yöresinden başka bir yöresine yayılıyor ki buna antropologlar “difüzyon=yayıma” adını vermişlerdir.

Hangi bilim açısından bakarsak bakalım insanların, grupların zorunlu ya da istemli olarak zaman ve mekân içinde “yer değiştirme” ya da “yatay hareketlilik” süreci

¹ Bekir Ali Demirel, “Doğu’da Göçün Temelleri”, *Pivotka*, Yıl:3,Sayı:14, s.7,Ankara-2004

² a.g.m., s.8

³ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, s.78, Ankara-1972

olan göç olayı, sosyo-politik, sosyo-ekonomik, sosyo-psikolojik ve kültürel nedenlere dayanabilir ya da bu nedenlerden bir ya da birkaçı eşliğinde gerçekleşebilir. Ülkemizdeki örneklerden de anlaşılacağı gibi, önceleri serbest ve insan iradesine bağlı olan geleneksel göç olayı, günümüzde zorunlu ya da empoze/dayatılmış bir nitelik kazanmıştır. Bizim toplumumuz ve insanlarımız her iki göç sürecinin de yabancı olmamış ve bunu Osmanlı'dan günümüze kadar yaşamışlar ve hala da hızlı bir biçimde yaşamaktadırlar. Geleneksel göç, yaşam biçimleri ve ekonomileri tarımsal üretime ve hayvancılığa dayalı yarı göçer, yaylacı ve göçer aşiretlerin, toplulukların bir eylem biçimi olarak hala sürdürülmektedir. Ülkemizde yayla göçleri, gelenek ve ekonomik gereksinimler gereği geçici yerleşme alanlarına (oba, kom, mezra) yapıldığından genel anlamdaki göç olgusundan farklıdır.

Resim 2: Karadeniz Bölgesi köylerinden yaylaya göç[Sabri Çakır/1985]

Aslında göçer ve yaylacı bir soydan geldiğimize göre “göç olgusu” geleneksel yaşam biçimi ya da kültürümüzün temel kaynaklarından birisini oluşturmuştur. Geleneksel toplum yapımızda, doğumdan ölüme dek bu olgunun etkilerini, yansımalarını görmekteyiz. Özlü değişlerimizde, yazınımızda, sinema filmlerinde, tiyatro sahnelerinde, destan, ağıt ve yaslarımızda, şarkı ve türkülerimizde göçle ilgili sözcükleri, mısraları, dörtlükleri her zaman görebiliriz. İkinci göç olayı, yani zorunlu ya da empoze olanı ise birincisi kadar mutluluk ve haz vermeyen, devletlerin uyguladığı ekonomik, siyasal, sosyo-kültürel politikalar, etnik ve terör gibi sorunlar ve yaptırımlar nedeniyle topraklarını, bölgelerini, ülkelerini terk etmek zorunda kalanların yaşadığı bir süreçtir. O zaman göç olayı ve olgusuyla ilgili tüm bu açıklamaların ortak paydası olarak kapsayıcı bir göç tanımı verebiliriz: *Kısaca göç; ekonomik, toplumsal, siyasal, çevresel, kültürel ya da bireysel nedenlerle (boş zamanları değerlendirme/ dinlenme, aile parçalanması, çatışma, şiddet, terör, korku ve töre vb.), bir yerden başka bir yere yapılan geçici, kısa ya da uzun süreli yerleşim ve barınma amacı güden, istemli/ zorunlu bir yatay hareketlilik ve toplumsal değişme*

*sürecidir.*⁴ Bir başka anlatımla göç, zaman süreci içinde iki mekân arasındaki yatay hareketlilik ya da yer değiştirme olarak ifade edilebilir.

Resim 3: Şavaklı bir aile ve çadırı [Foto:Sabri Çakır/Erzurum-1987]

Göç Olgusunun Tarihsel ve Toplumsal Boyutu

Toplumbilim,19.yüzyılın ikinci yarısında, sanayi devriminin/endüstri devriminin Avrupa'ya yayıldığı çok hızlı değişme ortamında doğmuştur. Tarihte hiçbir değişme, bu denli yaygın olmamış ve de genişlememiştir. Bu dönüşüm, günümüz dünyasının az gelişmiş ve gelişmekte olana uluslarında ve bölgelerde hala devam etmektedir. Sanayileşme, yüzyıllardır göreceli olarak değişmemiş olan toplumları karmaşık, gürültülü, dinamik bir yapıya dönüştürmüştür. Yeni teknolojiler toplumsal ve fiziksel çevrenin görünümünü, toplum yapısını ve o yapıyı oluşturan kurumları olumlu ya da olumsuz yönde etkilemişlerdir. Köylüler, kırsal alanlardan ayrılarak, korkunç koşullar altında sanayi işçileri olarak çalışacakları sanayi merkezlerine, kasabalara ve kentlere akın etmişlerdir. Bu sosyal hareketlilik, toplum bilimsel anlamda “yatay” bir eylem biçimi, sanayileşme nedeniyle ortaya çıkan bir göç hareketi olarak nitelendirildi. Bu göç hareketinin temelinde, çeşitli sınıf ve tabakalardan gelenlerin yarattığı bir sosyal olay, toplumbilimsel anlamda “yatay hareketlilik/sosyal hareketlilik süreci bulunmakta idi. Sosyal hareketlilik kavramı, mekân içindeki hareketleri kavramakla kalmayıp, aynı zamanda sosyal yapıda, sosyal statüde, sosyal kurumlarda oluşan hareketleri, değişimleri içine alarak “dikey hareketlilik” denilen bir sürecin başlamasına, yeni tabaka ve sınıf sistemlerinin, sosyal yükseliş ve inişlerin oluşmasına neden olmuştur. Tüm bu oluşumların sonucunda dünyanın tüm kentleri, taşradan akın eden bireysel ya

⁴ Sabri Çakır, *İnsan-Kültür ve Toplum Yazıları*, Fakülte Kitabevi Yayınları, s.240, Isparta-2008

da kitlesel, daha ufak ya da geniş, fakat devamlı göç hareketlerinden etkilenmişlerdir. Bunun sonucunda kentler, daha önce görülmemiş bir oranda ve rahatsız edici bir biçimde gelişti, büyüdü, karmaşıklaştı. Önceleri homojen ve nüfus yoğunluğu az olan bu kentlerde birbirine sıkı bağlarla bağlı geleneksel küçük topluluklar, bunların gelenek, görenek ve adetleri zorlukla yaşayabiliyordu. Giderek heterojenleşen, karmaşıklaşan bu tür kalabalık kentlerde toplumsal ve kültürel sorunlar, daha önce hiç görülmemiş bir başıbozukluk ve azgınlık içinde yaşanmaya başlanılmıştır. Bunun sonucunda dogmatik görüşlere dayalı manevi (ahlaki) otorite kaynağı olarak din ve ona bağlı toplum düzeni ve ilişkiler sistemi (aristokrasi ve monarşi) çökerek yerini yeni değerlere, yeni kurumlara ve yönetim sistemlerine bırakmıştır.

Sanayileşme sonucu ortaya çıkan bu dönüşümler ve yeni değerler, tarihin ilk zamanlarındaki gelişmemiş, göçer bir yaşam süren ilkel, avcı-toplayıcı toplumlar için anormal sayılan bir biçimde hızlı sosyal değişmelere neden olmuştur. Bundan sonra insanlar, çocuklarının daha iyi bir yaşam sürmelerini umarak köylerinden, yörelerinden sanayi merkezlerine, kentlere daha çok göç etmeye başlamışlardır. Ne var ki değişimin yönü belirsiz ve sosyal düzenin sürekliliği, güvenilirliği sağlıklı olmamıştır. Bu durumda neyin, nasıl oluşacağını anlamak zorunlu bir gereksinme idi. Bu gereksinme “sosyoloji” gibi pozitif bir sosyal bilimin doğmasını ve gelişmesini cesaretlendirmiştir. Bu ortamda toplumsal sistemleri, sosyal yapıları ve kurumları inceleme amacına yönelik toplumbilim giderek kendi yöntemini, kavramlarını ve kuramlarını da üretmeye başlamıştır. Üretilen kuramlar arasında en önemlilerinden biri de göç ve kentleşme ile ilgili olanlardır.

Resim 4: Göçün kentleşme üzerindeki etkileri: Gecekondulaşma ve yoksulluk kültürü [Antalya Örneği]

Göçün Kuramsal Temeli ve Toplumsal Değişme

Göç kuramları, göç olayının nedenlerine, niteliklerine, gelişim aşamalarına, olumlu ya da olumsuz etkilerine, sonuçlarına koşut olarak geliştirilmiştir. Bir başka söyleyişle göç kuramları hem yaşanan hem de göç edilen ülke, bölge ya da kentin itici ve çekici etkenlerine bağlı olarak formüle edilmişlerdir. Bu kuramların başında, göç sosyolojisi açısından göçü doğrudan ilgilendiren ve açıklayan kuramlarla, göçle dolaylı olarak ilgili süreçleri açıklayan kuramlar gelmektedir. Göçle doğrudan ilgili kuramların başında “Ravenstein’in Göç Kanunları,1885), Kesişen Fırsatlar Teorisi (Jansen,1970), İtme – Çekme Teorisi (E.Lee, 1966), Merkez-Çevre Teorisi, Parekh’in Göç Teorisi Sınıflaması (1994), Marksist Teori, Ağ(network)Teorisi(1992)⁵, “Modernleşme Okulu’nun Denge Kuramı, Bağımlılık Ekolü Kuramı”⁶ vb. gelmektedir. Göç olgusu ile dolaylı yoldan ilgili kuramların başında antropolojik nitelikli asimilasyon ve çok kültürçülük, etnisite, kültürlenme, kültürel değişme vb. kuramlar gelmektedir. Biz burada bu kuramlardan, ülkemizdeki göç olayını doğrudan ilgilendiren ve sonuçları itibarı ile önemli olguları, sorunları tartışma olanağı sağlayan iki kuramdan söz edeceğiz Bunlar, Modernleşme Okulu’nun “Denge Kuramı” ile Bağımlılık Okulu’nun “Merkez-Çevre Kuramı”dır.

Göç kuramları göç veren ve alan ülkeler ya da bölgeler hakkında belirli varsayımlara dayanır. Göç veren bölgeler az gelişmiş, göç alan bölgeler ise daha gelişmiş bölgelerdir. Bu bölgeler arasındaki ilişki nasıl sürecektir? Az gelişmiş bölgeler açısından bu soruya verilen cevaplara göre, göç kuramları olumlular (iyimserler) ve olumsuzlar (kötümserler) olarak iki ana gruba ayrılabilirler: İyimserler, genellikle Modernleşme Ekolü, kötümserler ise Bağımlılık Ekolü diye bilinir⁷. Bununla beraber, "sanayi devriminden bu yana kaynaklarda pek çok göç modeli ortaya atılmıştır. Bu modellerin çoğu sanayileşmiş ülkelerin göç deneylerine dayanmaktadır"⁸. Modernleşme ve Bağımlılık ekollerinin öne sürdükleri varsayımlar ve geliştirdikleri göç kuramları, tümüyle birbirine karşıttırlar.

Modernleşme Okulu'nun "Denge Kuramı"na göre göç olgusu, bölgeler ve mekânsal birimler (köy, kasaba, kent) arasında bir dengenin sağlanmasına yarayan olumlu bir nüfus hareketi ve işgücü transferi olarak değerlendirilmiştir. Böylece, gelişmemiş yörelerden gelişmiş, yani sanayileşmiş kentsel yörelere göçen nüfusun yaratacağı yeni talep ve işgücü transferi, az gelişmiş kırsal yörelerde üretim artışı ve işgücü talebi doğuracak ve böylelikle göç oranı düşecektir⁹. Bunun sonucu olarak da, zaman içinde tekrarlanacak olan göç süreci, bölgeler arası nüfus dengesini sağlamış olacaktır. Göç, bu bakış açısı içinde dengesizlikleri giderici, bütünleştirici olumlu bir kalkınma ya da modernleşme süreci olarak değerlendirilmiştir¹⁰.

Modernleşme Okulu'nun W.A. Lewis, Lerner, Todaro gibi önde gelen temsilcileri, Denge Kuramı'nı nüfus, üretim ve sosyo-kültürel bütünleşme açılarından

⁵ Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı, s.22-56, Ankara-2004

⁶ Sabri Çakır, “Giresun’da Kentleşme ve Kentsel Yerleşmelerin Kademelenmesi”, *Fırat Üniversitesi Dergisi (sosyal Bilimler)*, s.153-155,Elazığ-1991

⁷ a.g.m.,s.153

⁸ Sunday Üner, “ Türkiye’de İller Arasında Göçler(1970-1980)”, *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, s.366, Ankara-1986

⁹ Melih Ersoy, *Göç ve Kentsel Bütünleşme*, s.8-9, Ankara-1985

¹⁰ Sabri Çakır, *a.g.m.*,s.153

haklı çıkarmaya çalışmışlardır¹¹. Ne var ki 1960'lara kadar tutarlı gözükten bu kuram, bundan sonra eleştirilere uğramıştır. Çünkü öne sürülen yaklaşımlarla toplumsal, ekonomik, kültürel ve psikolojik dengenin sağlanması bir yana, gelişmemiş ülkelerde, özellikle de Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde göçün dengesizliklere yol açtığı görülmektedir. Bu kuram tutarlı olsa idi, bugün bizde olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerin kırsal yörelerinde yoksullaşma, geri kalma, nüfus yoğunluğunun azalması, kentlerde ikili toplum yapısının, çarpık kentleşmenin yani gecekondu bölgelerinin, yoksulluğunun çelişkili görünümü olmazdı. Onun için bu kuramın savunucuları göç olayının, göç veren bölgede ekonomik gelişme ve sosyal değişmeye katkısının olabileceğini ileri sürerlerken, ekonomik kalkınma ve toplumsal değişimde bazı önemli noktaları dikkate almamışlardır. Ülkemizde olduğu gibi gelişmekte olan üçüncü dünya ülkelerinde de kentler, hem bazı bölgeler hem de kırsal alanlar aleyhinde büyümektedirler.

Göç olgusunu açıklayan ve Modernleşme Okulu'nun Denge Kuramı'na bir tepki olarak ortaya çıkan ikinci sosyolojik kuram, Bağımlılık Okulu'nun geliştirdiği "Merkez-Çevre Kuramı"dır. Merkezi bağımsız değişken, çevreyi de bağımlı değişken olarak ele alan bu kuram, merkezle-çevre arasında bir bağımlılık ilişkisi arayan ve ona göre varsayımlar geliştiren bir kuramdır. Bu kuram, "merkez-çevre" ilişkileri ya da "gelişmiş-az gelişmiş" ülkelerarası istismara dayanan ilişkileri vurgulayan alternatif bir yaklaşımdır¹². Bu yaklaşıma göre göç, modernleşmeyi ve gelişmeyi sağlayan bir mekanizmadan ziyade, göçmen işçi gönderen ülkelerdeki işgücü kaynaklarının gelişmiş ülkeler yararına kullanılmasına yaramakta ve gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmelerini olumsuz bir biçimde etkilemektedir¹³. İster uluslararası, isterse bölgeler ve kentlerarası düzeyde olsun merkez-çevre kuramcıları, modernleşme kuramında ileri sürülen varsayımlara, modellere bir tepki olarak ortaya çıkmış ve Denge Kuramı'nı tümüyle reddetmişlerdir. Onlara göre dengenin yerini dengesizlik, ikilikli kuramın yerini de tekçi görüş alır. Dengesizliğin kaynağı olan gelişmiş merkezlerden az gelişmiş merkezlere sermaye akımı, bölgesel ve ülke düzeyinde dengesizliği artırmaktadır. Göç olgusu da bu açıdan değerlendirilmektedir. Bu akımın önde gelen temsilcileri, göç olgusunun göç veren yöreyi, insan gücü ve emek açılarından devamlı kayıplara uğrattığını, kaynaklarını tükettiğini savunmaktadırlar¹⁴. Bu yaklaşımın tutarlılığını, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden Batı'nın gelişmiş sanayi ve Turizm bölgelerine, kentlerine, gecekondu ve varoşlarına yapılan sürekli göçler haklı çıkarmaktadır. Ancak, ülkemizin Karadeniz bölgesinde olduğu gibi bazı bölgelerinde, önceleri sürekli dışa göç verilmesine karşın sınıf yapısının değişimi, sermayenin dönüşümü ile belli bir nüfusu ve işgücünü kendi yörelerinde tutarak kentlerin, kasaba ve köylerin, hatta yaylaların modernleştiği, belirli bir gelişmeyi sağladıkları gözlenmektedir. Bu örnek de söz konusu yaklaşımın bazı dinamikleri, dönüşümleri, kültürel değerleri dikkate almadıklarını ve modernleşme kuramcılarının savlarının doğruluğunu göstermektedir.

¹¹ John R., Haris, Michael H.Todaro, "Migration, Unemployment and Development: A Two -Sector Analysis", *American Economic Review*, Cilt:60, 126-142, 1970

¹² Cengiz Şahin, "Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", *G.Ü. Gaazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, s.60, Ankara-2001

¹³ Ercan Tathdil, "Yurt Dışı İşçi Göçüne İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar", *Seminer Dergisi* 2-3, s.113, 1984 (Aktaran: Cengiz Şahin, a.g.m., s.60-61)

¹⁴ Melih Ersoy, a.g.e. s.(12-18)

Burada olduğu gibi göçle ilgili kuramlar incelendiğinde, her kuram ya da her göç modeli bir önceki modelin eleştirisi ya da reddedilmesi üzerine kurgulanmıştır. Göç olgusunu doğrudan ele alan kuramlar, genellikle göç edilen yerin ya da mekânın olumsuzluklarını temel varsayım olarak irdelerken, göçle dolaylı yoldan ilgilenen kuramlar ise göçün sonuçlarını açıklamaya çalışmışlardır. Üzerinde önemle durulduğunda, birbirinden farklı kuramların kendi paradigmaları ve temel varsayımları doğrultusunda göç olgusunu açıklamaya çalışmaları, bu konuda genel geçerliliği olan bir göç kuramına henüz ulaşamadığını göstermektedir.

Göç Nedenleri

Bu kavramsal, kuramsal ve olgunun toplumsal boyutuna ilişkin olarak göç sürecinin nedenlerini, 1980'li yıllardan buyana yaptığımız kent, gecekondulu çalışmalarındaki verilere dayanarak açıklamaya çalışacağız.

Ülkemizde tarıma sanayinin girmesi ve 1945'lerden sonra nüfus artışının çok hızlanması, Anadolu topraklarının artan nüfusu barındırıp besleyecek yeterlikte olmaması, feodalite kalıntısı olan ağalık düzeninin yıkılmaması gibi temel nedenlerden dolayı iç göç hareketi 1950'lerden sonra çok hızlanmış ve günümüzde yarattığı sorunlar nedeniyle de karmaşık bir sorun niteliğini almıştır. Olgunun oluşumu, niteliği ana ve yan nedenleri, sonuçları, önlemleri başka yönlerini oluşturmaktadır. Bizim burada sunmaya çalışacağımız ekonomik, toplumsal ve politik nedenler, içgöçün neden olduğu gecekondularda yansımalarını bulmaktadır.

Bu yanıtlara göre, makro düzeyde hem gecekondulu sorununu yaratan hem de kırsal göçün nedenleri şöyle sıralanabilir:¹⁵

- Kırsal alanlarda nüfusun hızla artması, yüksek doğum oranı ve düşük ekonomik gelişme.
- Tarımın büyük ölçüde makineleşmesiyle işgücünün kırsal bölgelerden kentlere kaymak zorunda kalması (1950'lerden sonraki iç göçteki artışın temel nedeni).
- Sanayileşmenin plansızlığı, dengesizliği, yetersizliği.
- Topraksızlık, toprağın bölünmesi, verimin azalması ve yetersizliği.
- Ölçülü toprak reformunun yapılmaması(1945'lerden bu yana)
- Hazine arazilerinin iyi değerlendirilmemesi, kentlerdeki bu tür arazilerin yağmalanmasına merkezi ve yerel yönetimlerin politik nedenlerle göz yummaları.
- Deprem, sel felaketi vb. doğal olayların sıklığı, bunlara karşı önceden önlem alma olanağının bulunmaması.
- Konut sorununa bütüncül bir yaklaşımla çözüm getirilememesi; konut kiralarının yasal bir düzene sokulamaması.
- Kırsal alanlarda sağlık, beslenme, eğitim, ulaşım ve bu gibi olanakların yetersizliği, dengesizliği, denetimsizliği.
- İş olanaklarının sadece kent merkezlerinde kurulan fabrikalar ve devlet kurumlarınca sağlanması.
- Kent plan ve programlarının çağın koşullarına uygun olmaması.

¹⁵ Sabri Çakır, *Kentleşme ve Gecekondulu Sorunu*, s.33

- Halkın bilgi, görgü, kültür gibi değer yargılarını yükselten kurumların kırsal bölgelerde bulunmaması ve böylece kentsel yaşamın özendirici bir nitelik ve nicelik taşıması vb. nedenler.

- Gerek iş olanakları, gerek kalkınma düzeyleri bakımından Doğu ile Batı arasındaki eşitsizlik, bölgesel dengesizlik, çevresel ve toplumsal koşulların iticiliği.

- Doğu ve Güneydoğu'da yıllardan beri çözümlenemeyen ve günümüzde etkisini tüm yönleriyle hissettiren ekonomik, toplumsal ve siyasal içerikli şiddet ve terör olayları, psikolojik baskı, kadın hakları ve kan davaları, töre ve namus cinayetleri, yoksulluk, mesleksizlik, eğitimsizlik vb. göç olayının doğmasına, gelişmesine yol açan temel nedenlerdir¹⁶.

Göç nedenleriyle ilgili bir başka çalışmamız da yine Elazığ merkezinde 200 gecekondü ailesi üzerinde 1990'lar da yapılmıştır. Mikro düzeydeki bu araştırmanın bulgularına göre, gecekondü bölgelerine göç eden ailelerin göç nedenlerinin başında topraksızlık (% 40,8), geçimsizlik(%27,2), eğitim, sağlık ve iş olanakları(%13,6) vb. gelmektedir¹⁷.

Bu göç nedenlerinin çoğu, bundan 20-30 yıl önce saptanmış olmasına karşın günümüzde yaptığımız araştırma sonuçlarında da pek farklılık saptanamamıştır. Örneğin, Mersin'e göçen 180 aile üzerinde yaptığımız örnek olay çalışmasında denekler göç nedenlerini şöyle açıklamaktadırlar:¹⁸ Toprağının-ışımın olmayışı yüzde 18,33; kan davası-dini ve töresel baskı yüz de 3,9; can güvenliği-terör yüzde 12,2; iş bulma-iş arama 32,2; çocukların eğitimi yüzde 15,0; diğer yüzde 10,0'dır.Yine, Antalya gecekondularında yaşayan ailelerin kentleşme eğilimleri ve yaşam biçimlerini konu edinen ve henüz sonuçlarını yayınlamadığımız bir çalışmada göç nedeni olarak şu bulgular elde edilmiştir: Topraksızlık-Yoksulluk yüzde 25,3; işsizlik yüzde 37,4; Ailenin göç etmesi yüzde 18,7; eğitim yüzde 2,2; evlilik yüzde 7,7; köy yaşantısından kurtulmak 3,3; akrabaların burada olması yüzde 4,4; gecekondü yaptığım için yüzde 1,1; yanıtız yüzde 17,3 vb.

¹⁶ Sabri Çakır, "Türkiye'de Gecekondü Sorunu ve Politikaları", *Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar-IV Sempozyumu*, 25-29 Ağustos 2008, İstanbul.

¹⁷ Sabri Çakır, "Elazığ'da Kentleşme ve Gecekondü Sorununa Genel Bir Bakış", *Fırat Havzasının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Kalkınması Sempozyumu* (7-9 Nisan 1998), Fırat Üniversitesi Yayını, s.512, Elazığ-1991

¹⁸ Sabri Çakır-Mesut Sarı, "Mersin'de Kentleşme, Göç ve Kentle Bütünleşme Sorunu", *Mersin Sempozyumu* 2008 (19-22 Kasım)

Göçün Sonuçları

Resim 5:Göçün neden olduğu bir gecekondu bölgesi/ Antalya

Toplumsal olguları/süreçleri, neden-sonuç bağlamında açıklamaya çalışan tüm sosyolojik kuramların özünde yatan gerçek, toplumların ilerlemesi, gelişmesi için öncelikle değişmesi gerektiğini, aksi durumda toplumların gelişip ilerleyemeyeceğini savunmalarıdır. Bu açıdan göç olgusuna, temelinde yatan nedenleri, sonuçları/sorunları açısından soyo-kültürel bir değişme ve gelişme aracı olarak bakabiliriz. Bu değişme ya da gelişmenin, göç sürecini açıklayan kuramlarda da görüldüğü gibi, “olumlu” ve “olumsuz” olan etkileri, sorunları bulunmaktadır.

Göçün Olumlu Etkileri¹⁹:

- Köyünden, kasabasından koparak kente ya da en bilinen adres olarak gecekondu bölgelerine, varoşlara göç eden birey ya da ailelerin sosyal statü ve rollerinin değişmesi.
- Üretim biçiminin değişmesiyle aile yapısının geniş aileden çekirdek aileye dönüşmesi ve özgürleşmesi.
- Sosyo-kültürel değerlerin, normların, ilişkilerin geleneksellikten modernliğe doğru giden bir eğilim göstermesi
- Olumsuz olarak nitelenen marjinal sektörün giderek enformel bir sektöre dönüşmesi, kent ekonomisi ve iş yaşamına önemli katkılar sağlaması..
- Köylerinde, kasabalarında öğrenim olanağı bulamayan ailelerin çocuklarının eğitimi ve öğrenimi konusuna çok özen gösterdikleri, meslek sahibi olmaları için

¹⁹ Bkz .S.Çakır, *Kentleşme ve gecekondu sorunu*, s.79-99

sonuna kadar okumaları gerektiğine inanmaları.

- Kısaca gecekondü kültürü ve toplum yapısı içinde olsa da iş ve çalışma olanaklarının, geçim kolaylığının, özgür ve eğlenceli bir yaşam tarzının olması göçün olumlu sonuçları olarak saptanmıştır.²⁰

Göçün Olumsuz Etkileri:

- Öncelikle göç veren yerleşmelerde (özellikle köyler, kasabalar, kırsal alanlarda) nüfus ve işgücünün transferi; hem kırsal nüfus artış hızını hem de toplam nüfus içindeki payını azaltmıştır.

- Bu olumsuzluk; kırsal alanların ıssızlaşp insan kaynağı açısında boşalmasını, üretimin düşmesini; kırsal kalkınma (köy kalkınması) ve modernleşme hamleleri sonucunda yapılan alt yapı, yol-su, elektrik, okul, cami vb. yatırımların boşa gitmesini, anlam ve önemini yitirmelerini sağlamıştır.

- İnsan, emek, üretim ve yatırım kaybı kırsal bölgelerde göçe güdülenmeyi ve özenmeyi, toplumsal dayanışma ve güvensizliği artırmıştır.

- İç göçler sonucunda sanayileşmiş, turizm potansiyeli yüksek, insan yaşamını kolaylaştıran koşullara ve olanaklara sahip büyük ölçekli kent merkezleri ve bunlara bağlı orta ölçekli kent merkezlerinde ortaya çıkan konut, gecekondü ve varoşlar en olumsuz oluşum olarak değerlendirilmektedir.

- Gecekondü ve varoş bölgelerinde altyapı yetersizliği, işsizlik oranının yüksek oluşu, barınma ve yoksulluk, “geçiş ve yoksulluk kültürünün” yarattığı anomik davranışlar, çocuk suçluğundaki yükseliş, sokakta çalışan ve yaşayan çocukların yaşam kavgaları göçün bir başka olumsuz yönünü oluşturmaktadır.

- Farklı kültürlerden, etnik yapılardan kentlere özellikle de gecekondü ve varoş yerleşim alanlarına göç edenlerin, kendi özüne uygun kimlik arayışları, cemaatçi örgütlenmeleri, kent kültürü ile sosyal bütünleşme yerine çatışma ve kimliğini kabul ettirme savaşımı olumsuz bir süreç olarak yorumlanmaktadır.

Son Söz

Bu genel değerlendirmeler bağlamında göç olgusunu ve ortaya çıkan olumlu olumsuz etkilerini, sonuçlarını görebilmek, anlayabilmek için bu analiz çalışması yapılmıştır. Sorunun çözümü ile ilgili herhangi bir öneri sunmak ya da şu şekilde yaparsak çözülür/çözülmez savında bulunmak bugün artık olası değildir. Çünkü 50-60 yıldan beri göç sorunu üzerinde o denli çalışmalar yapılmış ve o kadar da öneri geliştirilmiş ki hiç birinin yararı olmamıştır. Sosyal bilimciler, uzmanlar göçün durdurulabilir olduğunu ya da göçenlerin bir gün geri döneceklerini sağlayacak politikaların neler olması gerektiğini tartışarak bugüne gelinmiştir. Sorun köktenci bir anlayış ve politikalarla, neden ve sonuç ilişkisi bağlamında çözülemediğine göre göçenlerin yaşamsal sorunlarını nasıl çözeceğimizi düşünüp ona göre öneriler ve uygulamalar yapmalıyız.

²⁰ Tuçe İlbaşı, Sabri Çakır (Danışman), *Antalya'da Gecekondü Ailelerinin Kentleşme Süreci ve Sosyo-Ekonomik Yapıları (Abatlı Mahallesi Örneği) Yayınlanmamış Bitirme Tezi* SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Bitirme Tezi, s.76, Isparta-2010

Öncelikle göçle gelen ve gecekondularda, varoşlarda kendi çözümlerini üreten insanların kalıcı olduklarını, hiçbir politik önlemin geriye dönüşü sağlayamayacağını kabul etmemiz gerekir. Daha sonra da yaşam alanlarında kentlilik bilincini ve kültürünü yaygınlaştırarak yerel yönetimlerin “yerinden yönetim” sistemini ve uygulamasını, o insanlarla birlikte gerçekleştirmeliyiz.

Göçle gelenlerin kentleşmesi, sosyal sapma ve anomik davranışların önlenmesi için eğitimi, sağlığı, sosyal güvenliği ve toplumsal dayanışmayı güçlendirecek yeni sosyal politikalar üretmeliyiz. Bu sorunları, yardım dağıtmaya ya da yardım alarak geçinmeye indirgmeden onların örgütlenmelerini, kendi yoksulluklarını kendi çabalarıyla çözümlenebileceklerini öğretmeliyiz.

Kaynakça

- Çakır, Sabri, *İnsan-Kültür ve Toplum Yazıları*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta-2008
- Çakır, Sabri “Giresun’da Kentleşme ve Kentsel Yerleşmelerin Kademelenmesi”, *Fırat Üniversitesi Dergisi(Sosyal Bilimler)*, Cilt 5, Sayı 2, Elazığ-1991
- Çakır, Sabri, *Kentleşme ve Gecekondu Sorunu*, Fakülte Kitabevi, Sosyoloji Dizisi: 11, Isparta-2007
- Çakır, Sabri, “Türkiye’de Gecekondu Sorunu ve Politikaları”, *Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar-IV Sempozyumu*, 25-29 Ağustos 2008, İstanbul.
- Çakır, Sabri, Mesut Sarı, “ Mersin’de Kentleşme, Göç ve Kentle Bütünleşme Sorunu”, Mersin Sempozyumu 2008 (19-22 Kasım)
- Çakır, Sabri, “Elazığ’da Kentleşme ve Gecekondu Sorununa Genel Bir Bakış”, *Fırat Havzasının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Kalkınması Sempozyumu*(7-9 Nisan 1998), Fırat Üniversitesi Yayını, Elazığ-1991
- Demirel, Bekir Ali, “Doğu’da Göçün Temelleri”, *Pivotka* (Başkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Eleştirel-Yaratıcı Düşünme ve Davranış Araştırmaları Laboratuvarı), Yıl 3, Sayı 14, Ankara-2004
- Ersoy, Melih, “Göç ve Kentsel Bütünleşme”, *Ankara-1985 Üniversitesi Dergisi (sosyal Bilimler)*, Elazığ-1991
- Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara-1972
- Haris, John R., Michael H.Todaro, “Migration, Unemployment and Development: A Two –Sector Analysis”, *American Economic Review*, Cilt:60, 126-142, 1970
- İlbaşı, Tuçe, Sabri Çakır, “Antalya’da Gecekondu Ailelerinin Kentleşme Süreci ve Sosyo-Ekonomik Yapıları (Ahatlı Mahallesi Örneği/Yayımlanmamış Bitirme Tezi) SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Bitirme Tezi, Isparta-2010
- Üner, Sunday, “Türkiye’de İller Arasında Göçler (1970-1980)”, *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara-198
- Şahin Cengiz, “Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme”, *G.Ü, Gazî Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, Ankara-2001
- Yalçın, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı, Ankara-2004